

dislerin yanı sıra tıp ve astronomi teorilerine de yer vermiştir.

Dünya kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları bulunan *Esrârname* (bk. Hânâbâ, I, 299) iki defa basılmış (Tahran 1298; 1316 hş.), son olarak Sâdık Gevherî'n tarafından Türkiye'deki yazmalarına dayanılarak yeniden yayımlanmıştır (Tahran 1338 hş./1959).

Esrârname'nin, XV. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'ye ait olduğu kabul edilen Türkçe tercümesinin Akkoyunlular devrinde Tebriz'de yaşayan aynı adlı bir başka şair tarafından yapıldığı tesbit edilmiştir (bk. AHMEDÎ, Akkoyunlu).

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkire*, s. 193; H. Ritter, *Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Fariduddin Attâr*, Leiden 1955, s. 30; a.mlf., "Attâr", *IA*, II, 8; a.mlf., "Attâr", *El²* (İng.), I, 753; Ryppka, *HIL*, s. 239; Hânâbâ, *Fihrist*, I, 299; Nihat Azamat, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Zeliha, Esrarnâme Tercümesi", *Os.Ar.*, VII (1988), s. 320-327; DMF, I, 136; B. Reinert, "Attâr", *Elr.*, III, 24.

DÂVÜD İBRÂHİMİ

ESRÂRÜ'İ-BELÂĞA

(أسرار البلاغة)

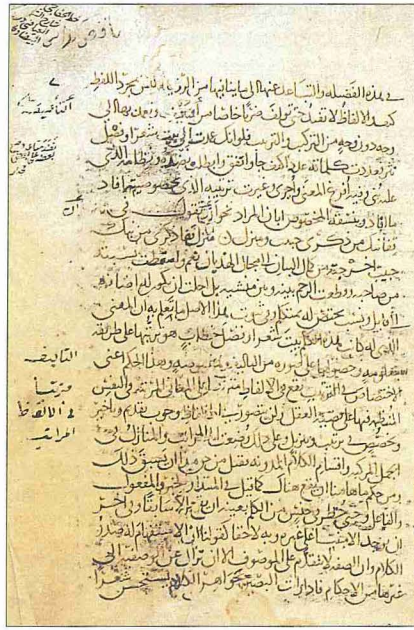
Abdülkâhir el-Cürcânî'nin

(ö. 471/1078-79)

belâğatın beyan kısmına dair eseri.

IV. (X.) yüzyıl sonlarından itibaren yazılan Arap dili ve edebiyatına dair eserlerde belâğatla ilgili meselelere daha çok önem verildiği görülmektedir. Bu arada, belâğat ilminin beyan kısmı hakkında bilgi vermek ve onu kendi mantığı içinde tutarlı felsefî bir temele oturtmak için yazılan önemli eserlerden biri de *Esrârü'l-belâğa*'dır. Abdülkâhir el-Cürcânî eserinde faydalandığı kaynakları açıkça belirtmemekle beraber Sîbeveyhi, Câhiz, Müberred, Âmidî, Ebû Ali el-Fârisî ve Ebû Hilâl el-Askerî gibi âlimlerden nakillerde bulunmuş, bunun yanında görüşlerini açıklarken hem Câhiliye devri hem de İslâmî dönem şairlerinden çokça beyitler nakletmiştir. H. Ritter, *Esrârü'l-belâğa* neşrinde bu nakillerin kaynaklarını göstermeye çalışmıştır.

Cürcânî *Esrârü'l-belâğa*'da esasen belâğatın beyan kısmının konuları olan teşbih, istiare, mecaz, temsil ve kinaye yanında bedî ilminin meselelerinden cinas, seci ve tatbiki ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Kendi zamanındaki edebî tenkit ve belâğat anlayışı üzerinde durarak

Esrârü'l-belâğa'dan bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Hüseyin Paşa, nr. 654, vr. 2*)

bu konuda gerçek anlamda ilmi düşüncenin eksikliğinden ve müelliflerin edebî sanatların temelini teşkil eden meselelerle meşgul olmamasından yakını; böylece edebî zevkin hem öznel (sübjektif) hem de nesnel (objektif) yönlerini ele alan yeni bir ilim dalının (beyan) temellerini ortaya koyar. *Esrârü'l-belâğa* serikât-ı şi'riyye (intihal) konusu ile sona erer. Eserde bu konular belli bir düzen içinde ele alınmayıp dağınık şekilde anlatılmıştır. Bu haliyle eser, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan benzerleri gibi öğretici olmaktan çok nazarî olarak beyan ilminin temellendirilmesi maksadıyla kaleme alındığı intibainı vermektedir. *Esrârü'l-belâğa*'nın, müellifin *Delâ'ilü'l-i'câz*'ı gibi bir plan uygulanmadan yazılması birtakım tekrar ve tedâhülle-re yol açmış, bu sebeple Fahreddin er-Râzî esere yeni bir şekil vermiştir (bk. DELÂİLÜ'İ-İ'CAZ).

İlk defa Muhammed Abduh'un tashihleri ve Reşid Rızâ'nın açıklamaları ile basılan *Esrârü'l-belâğa* (Kahire 1320/1902) daha sonra Ahmed Mustafa el-Merâgî (Kahire 1367/1948), İngilizce uzun bir mukaddime ile H. Ritter (İstanbul 1954) ve Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî (Kahire 1972) tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Ofset usulüyle çeşitli baskıları yapılan bu neşirler içinde H. Ritter'in

çalışmasının büyük bir emek mahsulü olduğunu belirtmek gerekir. *Esrârü'l-belâğa* H. Ritter tarafından *Die Geheimnisse der Wortkunst (Asrâr al-balâğa)* des 'Abdalqâhir al-Cürcânî adıyla Almanca'ya (Wiesbaden 1959), Celîl-i Teclîl tarafından da Farsça'ya (Tahran 1361 hş.) tercüme edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1954, nâşirin mukaddimesi, s. 1-26; Serkis, *Mu'cem*, I, 681; Şevki Dayf, *el-Belâğa: tetavvür ve târîh*, Kahire 1965, s. 190-219; Abdülazîz Atik, *Fî Târîhi'l-belâğati'l-'Arabîyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye), s. 253-258; Ahmed Matlûb, *Abdülkâhir el-Cürcânî*, Beyrut 1393/1973, s. 37-40; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabî*, Kahire 1396/1976, s. 249-263; Sâmî Mekki el-Ânî — Abdülvehhâb M. Ali el-Advânî, *el-Mektebe: ta'rif bi'l-meşâdiri'r-re'îsiyye ve'l-müşâ'ide fî dirâseti'l-luğa ve'l-edeb*, Bağdad 1399/1979, s. 180-183; Mâzin el-Mübârek, *el-Mucez fî târîhi'l-belâğa*, Dımaşk 1401/1981, s. 95-104; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-'ilmî*, Mekke 1983, s. 542-543; İhsan Abbas, *Târîhu'n-nağdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 429-438; M. Halefullah, "Nazariyyetü 'Abdülkâhir el-Cürcânî fî Esrârü'l-belâğa", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, II, İskenderiye 1944, s. 14-84; a.mlf., "Arap Edebiyatı: Edebi Tenkit Teorileri" (trc. Lamîi Güngören), *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. M. M. Şerif — Mustafa Armağan), İstanbul 1991, III, 255-257; Celîl-i Teclîl, "Abdülkâhir-i Cürcânî ve Esrârü'l-belâğa-i ü", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî Tebriz*, sy. 96, Tebriz 1349, s. 471-490; Hulûsi Kılıç, "Delâilü'l-i'câz", *DİA*, IX, 114-115.

HULÛSİ KILIÇ

ESRÂRÜ'İ-HİKMETİ'İ-MEŞRİKİYYE

(bk. HAY b. YAKZÂN).

ESRÂRÜ't-TEVHİD

(أسرار التوحيد)

Muhammed b. Münevver

b. Ebû Said-i Mihenî'nin

(VI./XII. yüzyıl)

Ebû Said-i Ebû'l-Hayr hakkında yazdığı menâkıbnâme.

Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın dördüncü kuşaktan torunu olan Muhammed b. Münevver, tam adı *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtis-Şeyh Ebî Sa'îd* olan eserinin önsözünde atası Ebû Saîd hakkında çocukluğundan beri bilgi toplamaya mekruk olduğunu, daha önce amcasının oğlu Cemâleddin Ebû Ravh Lutfullah b. Ebû Sa'd'ın bu konuda *Hâlât ü Sühânân-i Şeyh Ebû Sa'îd* adlı bir kitap yazdığını, kendisinin ise buradaki bilgilere

Oğuz istilâsı ile (548/1153) kaybolmaya yüz tutan şifahî bilgileri de ekleyerek yeni bir eser kaleme aldığını, insan hayatının çocukluk, gençlik, yaşlılık dönemlerine ayrıldığı gibi bu kitabı da üç bölüm halinde telif ettiğini ve Ebû Ravh'ın eserindeki beş bölümü üçe indirdiğini söyler. *Hâlât-ı Sûhanân*'ın yaklaşık altı katı hacminde olan *Esrârü't-tevhîd*'in ilk bölümünde Ebû Saîd'in çocukluğundan itibaren kırk yaşına kadarki hayatı, ikinci bölümünde orta yaşlılık, son bölümünde ise ihtiyarlık dönemleri ele alınmıştır. Birinci bölümde Ebû Saîd'in öğrenimi, riyâzet ve mücâhedeleri, pîrleri, şeyhleri ve tarikat seçeresi, ikinci bölümde orta yaşlılığındaki kerâmetleri, başka şeyhlerle ilgili hikâyeler, üçüncü bölümde de son yılları, vasiyetleri ve ölümünden sonraki kerâmetleri anlatılmaktadır. Eseri ilk defa yayımlayan Rus müsteşriki Jukovsky telif tarihi olarak 553-599 (1158-1202), en eski nüshalarına dayanarak yeniden yayıma hazırlayan Zebîhullah Safâ 570 (1174-75), G. Lazard 574 (1178-79), Ebû Saîd hakkında en ayrıntılı eseri yazmış olan F. Meier ise 574-588 (1178-1192) yıllarını vermektedir. Herat'ta Farsça olarak kaleme alınan eser, Gurlular'dan Ebû'l-Feth Gıyâseddin Muhammed'e ithaf edilmiştir.

Esrârü't-tevhîd, Ebû Saîd'in hal tercümesi bakımından olduğu kadar Horasan tasavvufuna dair bilgi vermesi açısından da önemlidir. Eser dönemin dinî inançları, bölgenin beşerî coğrafyası, birtakım tarihî olaylar hakkında da önemli bilgiler içerir. Sipehsâlâr'ın Mevlânâ ve etrafındakilerle ilgili eseri *Risâle-i Sipehsâlâr*'ın iç tertip bakımından ona benzeresinden *Esrârü't-tevhîd*'in bir süre sonra Anadolu'da da tanındığı anlaşılmaktadır.

İlk olarak Rus müsteşriki Jukovsky tarafından yayımlanan (Petersburg 1899) *Esrârü't-tevhîd*'in bu neşri A. Behmenyâr tarafından tekrar basılmıştır (Tahran 1314 hş./1935). Behmenyâr ayrıca eserden bazı seçmeleri bir giriş yazısıyla birlikte neşretmiştir (Tahran 1320 hş./1941). Zebîhullah Safâ *Esrârü't-tevhîd*'i İstanbul (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâî, nr. 488), Kopenhag ve Leningrad nüshalarına dayanarak yeniden yayımlamıştır (Tahran 1332, 1348, 1354 hş.). Dil bakımından önemli özellikler taşıyan Millet Kütüphanesi nüshası ile (Reşid Efendi, nr. 1164, istinsah tarihi 670/1271) Süleymaniye Kütüphanesi nüshasından (Şehid Ali Paşa, nr. 1416) faydalanılmamış olması bu ne-

şir için büyük eksikliklerdir. Eser İs'âd Abdülhâdî Kündî tarafından Arapça'ya (Kahire 1966), M. Achena tarafından da *Les étapes mystiques du Shaykh Abû Sa'îd* adıyla Fransızca'ya (Paris 1974) çevrilmiştir. *Esrârü't-tevhîd*'i son olarak Şeffî Kedkenî inceleme ve notlarla birlikte yayımlamıştır (I-II, Tahran 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevhîd* (nşr. V. Jukovsky), Petersburg 1899, nâşirin ön-sözü, s. 5; Lutfullah b. Ebû Saîd, *Hâlât ü Sûhanân-i Şeyh Ebû Sa'îd* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1331 hş.; Safâ, *Edebiyyât*, II, 981; G. Lazard, *La Langue des plus anciens monuments de la prose persane*, Paris 1963, s. 120; G. H. Yûsufî, "Ârifî ez Hîorasân", *Dirârt bâ Ehl-i Kalem*, Meşhed 1357 hş.; F. Meier, *Abû Sa'îd-i Abû'l-Hayr*, Tahran - Liege 1976, s. 522; H. Algar, "Asrâr al-Tawhîd", *Elr*, II, 800-801.

TAHSİN YAZICI

ESREM

(الأُسرَم)

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed
b. Hânî el-Esrem et-Tâî
(ö. 261/874-75 [?])

Hadis hâfızı ve fakih.

Hârûnürreşid zamanında (786-809) doğduğu rivayet edilmektedir. "Gedik" anlamına gelen Esrem lakabını dışlarındaki seyreklilik veya eksiklik dolayısıyla aldığı hatıra gelmektedir. Kelbî, İskâfî ve Bağdâdî nisbeleriyle de anılan Esrem aslen Horasanlı olmakla beraber Bağdat'ta yaşadı. Tayâlisî, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Ka'nebî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimlerinden ders aldı. Kendisinden de Mûsâ b. Hârûn, Ali b. Ebû Tâhir el-Kazvîni ve Nesâî gibi hadis hâfizları rivayette bulundular. Ebû Bekir el-Hallâl onun çok değerli bir hadis hâfızı olduğunu belirttikten sonra Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi âlimlere hocalık yapmış olan Âsım b. Ali ile (ö. 221/836) Esrem arasında geçen bir olayı nakletmektedir. Vâsırlı olan Âsım Bağdat'a geldiğinde Esrem'den başka hadis yazabileceği kimse bulamamış, Esrem'i de kendisinden hayli küçük olması sebebiyle önemsememişti. Fakat Esrem onun daha önce yazdığı rivayetleri inceleyip gördüğü hataları söylemeye başlayınca Âsım b. Ali ona hayran kalmış ve Esrem'in elliden fazla imlâ* meclisine katılarak rivayet ettiği hadisleri yazmıştır.

Dikkatli ve hâfızası çok güçlü bir âlim olan Esrem'i bu konuda övenler, birbiri-

ne yakın iki mecliste hadis imlâ eden grupların arasına oturup her iki âlimin yazdığını hadisleri kaydettiğini anlatırlar. Hatta onu üstün zekâsı, güçlü hâfızası ve dikkatli olması sebebiyle takdir eden Yahyâ b. Maîn ve daha başkaları, anne veya babasından birinin cinnî olması ihtimalinin bulunduğunu söylemişlerdir.

Esrem hadis ilminden başka fıkıhla da uğraşmıştır. Ahmed b. Hanbel'i tanıdıktan sonra daha önce öğrendiği fikhî meseleleri ezberlemekten vazgeçmiş, ondan hadis, ilelül'-hadis* ve fıkha dair pek çok meseleyi rivayet etmiştir. Nesâî *es-Sünen*'inde Esrem'den rivayette bulunmuştur. Esrem'in 261'de (874-75) Bağdat'ta vefat ettiği sanılmaktadır. Ancak vefat tarihini 273 (886-87) olarak zikredenler de vardır.

Eserleri. 1. *Nâsihu'l-hadis ve mensû-ühuh*. Nâsih, mensûh ve bu konuda şâhid* olabilen hadisleri senedleriyle birlikte kaydeden ve tamamının yedi cüz olduğu anlaşılan (Ritter, II, 300) eserin ilk iki cüzü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (İsmail Saib Sencer, nr. 1323), üçüncü cüzü Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (nr. 1587) bulunmaktadır. 2. *Mesâ'ilü Ahmed b. Hanbel*. Ahmed b. Hanbel'den yazdığı fikhî meseleleri bablara göre tasnif ettiği bu eserin bazı bölümlerini İbn Ebû Ya'lâ ıktibas etmiştir (*Taba-kâtü'l-Hanâbile*, I, 66-74). 3. *es-Sünen*. İbnü'n-Nedîm eserin Hanbelî fikhının kaynağı olan hadisleri ihtiva ettiğini belirtmektedir. 4. *İlelül'-hadis*. Hadis ricâline dair bilgiler de ihtiva ettiği için bazı kaynaklarda *Kitâbü't-Târîh* adıyla da geçtiği anlaşılmaktadır (son üç eserin günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'at*, II, 72; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 285; Hattîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 110-112; İbn Ebû Ya'lâ, *Taba-kâtü'l-Hanâbile*, I, 66-74; İbnü'l-Esir, *el-Bidâye*, XI, 108; Mizî, *Tehtibü'l-Kemâl*, I, 476-480; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, II, 570-572; a.mlf., *A'lamü'n-nübela'*, XII, 623-628; İbn Hacer, *Tehtibü't-Tehtib*, I, 78-79; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 141-142; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, II, 167; M. Tayyib Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara 1959, s. 121-122; Sezgin, *GAS*, I, 509-510; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 28, 52, 119, 323; H. Ritter, "Philologica XIII: Arabische Handschriften in Anatolien und İstanbul", *Oriens*, II, Leiden 1949, s. 300-301.

ALİ OSMAN KOÇKUZU